

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2007 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2007

1

VILNIUS 2008

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2007

1

VILNIUS 2008

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO PUBLISHING

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2008

© Straipsnių autoriai, 2008

KLIMENTIJ F E D E V I Č

SOVIETŲ SAJUNGA IR LIETUVOS POLITIKA VAKARŲ UKRAINOS ATŽVILGIU XX A. KETVIRTAJAME DEŠIMTMETYJE

Sovietų ir vakarų ukrainiečių santykių negalima vienareikšmiškai įvertinti kaip priešiško. Ypač XX a. trečiajame dešimtmetyje abi pusės buvo suinteresuotos bendradarbiauti ir rodė didelį aktyvumą. Vakarų Ukrainos (daugiausia buvusios Rytų Galicijos) partijos ir organizacijos Ukrainos Sovietinės Socialistinės Respublikos (USSR) egzistavimą vertino kaip pozityvų faktą ir laikė ją pagrindu būsimam ukrainiečių valstybingumui. Jų kritinis požiūris į SSRS egzistavusią politinę santvarką netrukė užmegzti ryšių su sovietine valdžia ir gauti sovietinių subsidijų. Prosovietinės nuotikos buvo plačiai paplitusios visoje vakarų ukrainiečių visuomenėje, o Sovietų Sąjungą vakarų ukrainiečiai matė viena pagrindinių sąjungininkių kovoje prieš Lenkiją, 1918–1919 m. užgrobusią ukrainietišką Rytų Galiciją ir Voluinę. Savo ruožtu vakarų ukrainietiško nacionalinio judėjimo antilenkiškas angažuotumas buvo ypač patrauklus sovietinei Maskvos ir Charkovo valdžiai¹, kurios santykiai su Lenkija buvo beveik priešiški.

Svarbų vaidmenį bendradarbiaujant sovietams ir vakarų ukrainiečiams atliko vadinamoji „ukrainizacijos“ politika USSR, kurios vadovybė buvo potencialiai suinteresuota Rytų Galicijos ir Voluinės prijungimu prie Dnepro regiono. Bet dėl Sovietų Sąjungos vidaus politikos pokyčių XX a. trečiojo–ketvirtojo dešimtmečio sandūroje (kolektyvizacija, dirbtinai sukeltas badas Ukrainos kaime, ukrainizacijos politikos nutraukimas ir masinės represijos prieš ukrainiečių veikėjus) aktyvų sovietų ir vakarų ukrainiečių bendradarbiavimą pakeitė aštraus priešiško atmosfera, kai Vakarų

¹ Charkovas – Ukrainos Sovietų Socialistinės Respublikos sostinė iki 1934 m.

Ukrainoje SSRS ir komunistinis judėjimas buvo paskelbtas pagrindiniu ukrainiečių tautos priešu (ligi tol tokiu buvo laikoma Lenkija). Tačiau vakarų ukrainiečių nacionalinis judėjimas dėl savo antilenkiško angažuotumo liko svarbus sovietų pusei². XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje egzistavęs Vakarų Ukrainos problemos suvokimas nuodugniai atsiskleidžia analizuojant Lietuvos politiką Vakarų Ukrainos atžvilgiu trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje bendrame sovietų ir lietuvių santykių kontekste.

Pagrindiniu lietuvių pusės motyvu nuolat domėtis ukrainiečiais tarpukario Lenkijoje buvo siekis palaikyti įtampą dėl tautinių mažumų Lenkijoje ir taip veikti istorinės sostinės Vilniaus ir apylinkių, lenkų kariuomenės užgrobtų 1920 m. generolo Liucjano Želigowskio akcijos metu, susigrąžinimą³. Antilenkiškos politikos rėmuose Lietuvos valdžia trečiajame dešimtmetyje ypač aktyviai politiškai ir finansiškai rėmė vakarų baltarusius⁴, kas aiškintina tiesiogine Lenkijos baltarusiškų žemių kaimynyste, taip pat tuo, kad būtent ši etninė mažuma sudarė žymią Vilnijos gyventojų dalį. Todėl baltarusių emigrantai iš Lenkijos gerai jautėsi Lietuvoje. Tuo tarpu Rytų Galicija ir Voluinė buvo toli nuo Lietuvos ir įvykiai jose galėjo tik ribotai veikti lietuvių ir lenkų konfliktą⁵.

Bet palaiapsniui, galbūt dėl baltarusių nacionalinio judėjimo silpnumo, ryšiai su ukrainiečių organizacijomis Lenkijoje lietuvių pusei tapo lygiaverčiai ryšiams su baltarusiais, ir dargi, sprendžiant iš faktų gausos, iškilo į pirmą planą. Vakarų Ukrainos problema buvo svarstoma Lietuvos vyriausybės posėdžiuose⁶, ukrainiečiams tiesioginę pagalbą teikė Šaulių sąjunga ir Vilniui vaduoti sąjunga, kurios laikraštis „Mūsų Vilnius“ tarp kita ko pareiškė: „Ukrainiečių išlaisvinimas gali įvykti tik tada, kai Lenkija bus apribota savo natūraliose etnografinėse sienose ir Baltarusija bei okupuota Lie-

² Nes atitverti „geležine uždanga“ vakarų ukrainiečiai negalėjo nieko imtis prieš SSRS, ir jų pagrindinės kasdieninės pastangos, kaip ir anksčiau, buvo nukreiptos prieš lenkų valstybę.

³ Lenkų ir lietuvių ginčas dėl Vilniaus sąlygojo visišką lenkų ir lietuvių santykių paralyžių. Iki 1938 m. tarp Lietuvos ir Lenkijos visiškai nebuvo diplomatinių santykių ir legalios prekybos, taip pat tiesioginio transporto susisiekimo. Lietuva nė už ką nesutiko su Lenkijos jai primesta siena, taigi nebuvo pasienio linijos abipusio pripažinimo; kruvini pasienio incidentai tapo nuolatiniu reiškiniu.

⁴ P. L o s s o w s k i, *Po tej i tamej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa, 1985, s. 202.

⁵ Būtent lietuvių ir baltarusių suderinto veikimo pavojų gerai suprato Lenkijos valdžia. Tarpukario Lenkijos URM Rytų skyriaus viršininkas 1933 m. rašė: „...lietuvių–baltarusių bendradarbiavimas kur kas pavojingesnis Lenkijai nei lietuvių–ukrainiečių, bent jau tuo, jog baltarusiai gyvena Dineburgo (Daugpilio) apylinkėse, taip pat ir pačioje Vilnijoje, tuo laiku, kai apie ukrainiečių gyventojus Dineburgo apylinkėse ir Vilnijoje negali būti ir kalbos. Todėl Kauno baltarusių veikla, jeigu ji tęsis tokiu pačiu organizaciniu tempu, koki baltarusiai rodė paskutiniame 1932 m. ketvirtyje, gali privesti prie tokių pačių pretenzijų Lenkijai, kokias dabar kelia ukrainiečiai“. *Istorinių dokumentinių kolekcijų saugojimo centras* (toliau – CHIDK), f. 308, ap. 19, b. 31, l. 9.

⁶ P. L o s s o w s k i, min. veik., p. 201.

tuvos dalis taip pat bus išlaisvintos <...>. Todėl nėra paradoksalus tvirtinimas, kad laisvas Lvovas prisidės prie didžios laisvos Lietuvos sukūrimo ir, kad per Lvovą veda laisvas kelias į Vilnių, ir atvirkščiai.“⁷.

Lenkų žvalgybos duomenimis, 1932–1933 m. ne tik sustiprėjo lietuvių pagalba ukrainiečiams, bet ir pakilo jos statusas, – pagalbą imta teikti oficialesniu lygiu. Anksčiau ukrainiečių nacionalistai Lietuvoje veikė pusiau legaliai, o tuo metu jų aktyvumas čia vis dažniau įgaudavo legalias formas. 1932 m. pradėtos leisti „Lietuvių–ukrainiečių žinios“⁸. Jų redakcija buvo įsikūrusi lietuvių šaulių klube, į kurį įeiti buvo leidžiama tik Šaulių sąjungos nariams. Reguliariai, kartą per dvi savaites, vykdavo 1928 m.⁹ sukurtos Ukrainiečių–lietuvių draugijos¹⁰ posėdžiai, kuriuose dalyvau-davo oficialūs Lietuvos asmenys. 1932 m. pabaigoje Lietuvos valdžia skyrė subsi-dijas keturioms Lietuvių–ukrainiečių draugijoms, viena kurių egzistavo Prahoje¹¹. Be to, ukrainiečiai gavo priėjimą prie Kauno radijo mikrofonų, iš kur prasidėjo translia-cijos į ukrainiečių žemes Lenkijoje¹².

Dirva stiprinti lietuvių ir ukrainiečių bendradarbiavimą buvo parengta trečiajame dešimtmetyje. Dar 1929 m. antilenkiškos teroristinės ukrainiečių nacionalistų organi-zacijos (OUN) vadovas Jevgenas Konovalecas gavo Lietuvos pilietybę¹³. Jis aktyviai naudojosi Lietuvos konsulato parama konfliktuodamas su socialistine Ženevos val-džia. Ten jis buvo 1930–1936 m., siekdamas informuoti Tautų Sąjungą apie padėtį Rytų Galicijoje¹⁴. OUN vadovas turėjo ryšių su pačiais aukščiausiais Lietuvos val-džios atstovais. Pvz., 1930 m. Lietuvos užsienio reikalų ministras Dovas Zaunius, atvykęs į Tautų Sąjungos posėdžius Ženevoje, susitiko su J. Konovalecu ir ilgai su juo kalbėjosi. Susitikimo iniciatorė buvo Lietuvos pusė, veikusi per OUN atstovą Lietuvoje Sevriuką (Bartovičių)¹⁵.

Dėl savo radikalaus antilenkiško angažuotumo ir aktyvios veiklos daugelyje Eu-ropos ir Amerikos šalių OUN, atstovaujanti nelegaliam vakarų ukrainiečių tautinio judėjimo sparnui, tapo patraukliausia partnere Lietuvos pusei tarp Rytų Galicijos ir Voluinės ukrainiečių politinių partijų bei organizacijų. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje

⁷ Ten pat.

⁸ Taip užrašyta Lenkijos kontržvalgybos medžiagoje, iš tikrųjų šis leidinys vadinosi „Lietuvių–ukrainiečių draugijos žinios“.

⁹ Z zytia Hurtko Ukrainciv pry Lytovsko-Ukrajinskom Tovarystvi, *Lietuvių–ukrainiečių draugijos žinios*, Kaunas, 1932, Nr. 3, p. 8.

¹⁰ Kuriant ir veikiant draugijai svarbus buvo OUN–UVO atstovas Lietuvoje Bartovičius (ten pat).

¹¹ CHIDK, f. 308, ap. 7, b. 625, l. 14–15.

¹² Ten pat, ap. 19, b. 31, l. 3–4.

¹³ *Життя і смерть полковника Коновальця*, Львів, 1993, с. 191.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Ten pat, p. 122–123.

Lietuva savo teritorijoje organizavo OUN spaudos organo „Surma“¹⁶, po to ir „Nacionalisto“, redaguoto Čekoslovakijoje¹⁷, leidimą; Čekoslovakija taip pat sprendė teritorinį ginčą su Lenkija (lenkų pretenzijos į Tešino Sileziją). Ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvos valdžia ne kartą suteikė OUN stambių piniginių lėšų, kas OUN nariams ypač buvo svarbu 1933–1937 m., kai buvo nutrūkę jų kontaktai su Vokietijos spec tarnybomis ir kuriam laikui dėl Vokietijos ir Lenkijos spaudimo visiškai buvo nutrūkusi Prahos parama¹⁸. Pavyzdžiui, 1937 m. J. Konovalenco pavedimu jo sekretorius Oleksa Boikivas Lietuvos konsulate Paryžiuje pagal čekį iš Lietuvos kurjerio gavo 2500 JAV dolerių OUN reikmėms, ir pagal O. Boikivo liudijimą, pinigai iš Lietuvos gauti ne kartą¹⁹.

Laikinas lietuvių ir ukrainiečių kontaktų užšaldymas įvyko 1938 m., kai Lenkija, pasinaudojusi sumaištimi Europoje dėl Vokietijos įvykdyto Austrijos anšliuso, tų metų kovą pasiekė diplomatinių santykių užmezgimo su Lietuva. Tačiau ankstesnių lietuvių ir ukrainiečių santykių išlaikymą ir tuo metu akivaizdžiai patvirtino faktas, jog Lietuvos generalinis konsulas Nyderlanduose P. Pennas aktyviai dalyvavo organizuojant OUN vadovo J. Konovalenco, kurį nužudė 1938 m. balandžio 23 d. sovietų agentas Pavelas Sudoplatovas, laidotuves²⁰. O 1938 m. lenkų žvalgyba vėl fiksavo lietuvių ir ukrainiečių bendradarbiavimo pagyvėjimą, kurio viena iš apraiškų buvo OUN narių pagalba Kauno kontroliuojamiems baltarusių nacionalistams²¹.

Lietuvos užsienio politikos, taip pat ir Vakarų Ukrainos atžvilgiu ypatybė buvo ta, jog Kaunas negalėjo vykdyti visiškai savarankiškos politinės linijos, ir ypač ketvirtajame dešimtmetyje buvo priverstas atsižvelgti į Sovietų Sąjungos ir Prancūzijos, kaip savo sąjungininkų priešpriešoje su Lenkija ir Vokietija, reakciją. Trečiojo–ketvirtojo dešimtmečio bėgyje SSRS nuolat rėmė Lietuvos pretenziją į Vilnių teisingumą, tai atsispindėjo ir sovietų bei lietuvių 1926 m. rugsėjo 28 d. sutartyje dėl tarpusavio nepuolimo bei neutralumo. Sovietų valstybės pozicijos stabilumas dėl Vilniaus problemos buvo patvirtintas ir 1931 bei 1934 m. protokoluose dėl minėtos sutarties galiojimo pratęsimo²².

¹⁶ Remiantis lenkų žvalgybos informacija, „Сурма“ spausdinta toje pačioje tipografijoje kaip ir Lietuvos oficialus „Lietuvos aidas“, CHIDK, f. 308, ap. 7, b. 626, l. 2.

¹⁷ Жумня..., c. 123.

¹⁸ R. T o r z e c k i, *Kwestja Ukrainiska w polityce III Rzeszy. 1933–1945*, Warszawa, 1972, s. 129, 143, 150.

¹⁹ Жумня..., c. 123.

²⁰ Ten pat, p. 205.

²¹ CHIDK, f. 308, ap. 3, b. 388, l. 158.

²² Р. С. Ж е п к а й т е, К вопросу о позиции советского государства в польско-литовском конфликте, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, t. 2(36), 1971, p. 155–156.

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Sovietų Sąjunga kartu su Prancūzija tapo pagrindine politine Lietuvos partnere dėl pasikeitusios politinės padėties šiame regione. Po 1932 m. Memelio (Klaipėdos) vokiečių veiksmų, siekiant miestą prijungti prie Vokietijos, smarkiai pablogėjo lietuvių ir vokiečių santykiai, ligi tol Lietuvai buvę taip pat prioritetiškai svarbūs kaip ir santykiai su Sovietų Sąjunga. Kaip Lietuvos pagrindinis sąjungininkas jos priešpriešoje su Lenkija tuo laiku iškilo Sovietų Sąjunga, prie kurios įtakos sustiprėjimo Lietuvai prisidėjo ir posūkis Prancūzijos užsienio politikoje. Trečiajame dešimtmetyje, Prancūzijos pasiuntinybės Maskvoje darbuotojų nuomone, į Pabaltijo šalis Paryžius žvelgė kaip į barjerą nuo bolševizmo, o nuo 1932–1933 m. Lietuva, Latvija ir Estija jau buvo matomos kaip užtvara vokiečių ekspansijai į Rytus²³.

Prancūzų, sovietų ir lietuvių bendradarbiavimas dar labiau sustiprėjo ketvirtojo dešimtmečio pirmoje pusėje dėl Vokietijos ir Lenkijos pasipriešinimo žlugus Prancūzijos ir SSSR bandymui sukurti Rytų Lokarną, dalyvaujant Pabaltijo šalims, Vokietijai, Sovietų Sąjungai ir Čekoslovakijai²⁴. Lietuva tuo metu Sovietų Sąjungai ir Prancūzijai tapo vertinga ir kaip placdarmas galimų karinių veiksmų prieš Vokietiją Rytų Prūsijoje atveju²⁵. Sovietų ir prancūzų sąjunginiai santykiai buvo nukreipti prieš augantį vokiečių ekspansionizmą ir kaip to pasekmė – prieš solidarį Berlyno pozicijai Lenkiją. Lietuvai buvo skiriami stambūs prancūzų kreditai prancūziškos ginkluotės užpirkimui ir komunikacijų statybai²⁶, žymus vaidmuo turėjo tekti sovietinės įrangos įsigijimui²⁷. Mainais už žemės ūkio produkcijos eksportą į SSSR, padėjusį išsilaikyti vokiečių prekybinių sankcijų laikotarpiu, Lietuva užpirko sovietų karinės technikos²⁸. Sovietų karininkai ne kartą lankėsi Lietuvos Respublikoje turėdami tikslą studijuoti jos teritoriją ir stiprinti kontaktus su lietuvių kariškiais, kurie savo ruožtu taip pat daugelį kartų lankėsi SSSR²⁹.

Dar nuo trečiojo dešimtmečio tarp sovietų ir lietuvių buvo užmegztas abiem pusėms naudingas bendradarbiavimas apsieičiant informacija apie Pabaltijį ir Lenkiją. Jau 1920 m. sovietų ir lenkų karinio konflikto metu Lietuvos kariuomenės vado-

²³ S. C h a m p o n n o i s, *The Baltic States as an Aspect of Franco-Soviet Relations 1919–1934. A Policy of Several Policies, Contact or Isolation. Soviet-Western Relations in the Interwar Period*, ed. J. Hiden, A. Loit, Stockholm, 1991, p. 412.

²⁴ R. A h m a n, *Nazi German Policy towards the Baltic States on the Eve of the Second World War, The Baltic and the Outbreak of the Second World War*, ed. J. Hiden, A. Loit, Cambridge, 1992, p. 51.

²⁵ Bet koku atveju tokie įtarimai kilo Lenkijos generaliniame štabe 1938 m., *CHIDK*, f. 308, ap. 19, b. 558, l. 95.

²⁶ Ten pat, l. 30, 40, 42–43.

²⁷ *Rusijos Federacijos užsienio reikalų archyvas* (toliau – *AVPRF*), f. 151, ap. 19, apl. 20, b. 11, l. 31–32.

²⁸ *CHIDK*, f. 308, ap. 19, b. 558, l. 28

²⁹ Ten pat, b. 557, l. 12.

vybė sutiko perdavinėti Raudonajai armijai jos gaunamus duomenis apie Lenkiją³⁰. 1926 m. rugsėjo 28 d. pasirašant Maskvoje lietuvių ir sovietų paktą dėl nepuolimo, SSSR užsienio reikalų liaudies komisaras Grigorijus Čičerinas ir Lietuvos ministras pirmininkas bei užsienio reikalų ministras Mykolas Sleževičius sudarė ir vadinamąjį „džentelmenišką susitarimą“ dėl apsikeitimo informacija apie Pabaltijį ir Lenkiją³¹. „Džentelmeniško susitarimo“ reikšmę Lietuvai patvirtina jo prioritetas prieš Lietuvos įsipareigojimus 1933 m. atsiradusios Baltijos Antantės likusioms narėms Latvijai ir Estijai, ką su pasitenkinimu pažymėjo sovietų pasiuntinybės Kaune pirmasis sekretorius A. Fechneris³². Nusistovėjusių Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių šioje sferoje pobūdį taip pat gali byloti Lenkijos agentūriniai duomenys, pagal kuriuos, 1936 m. Kaune buvo sovietų agentas, kažkoks de Roberti, Lietuvos generalinio štabo antrojo skyriaus (kontržvalgybos) patarėju, kuris, kaip įtarė lenkų pusė, organizavo Lietuvoje sovietų žvalgybinį tinklą Lenkijai³³.

Pagal mūsų turimus duomenis, Lietuvos pusei 1926 m. susitarimo, patvirtinto dar kartą 1931 m. gegužės 25 d. Ženevoje per Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus ir sovietų užsienio reikalų liaudies komisaro Maksimo Litvinovo susitikimą³⁴, veikimas neapsiribojo sovietų atstovų informavimu tik apie įvykius už Lietuvos ribų. 1930 m. antroje pusėje Lietuvos užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis asmeniškai perdavė sovietų pasiuntiniui Lietuvoje S. Karskiui informaciją apie rusų fašistų partijos, turėjusios savo centrą Charbine, Lietuvos skyriaus nelegalų aktyvumą³⁵. Savaimė suprantama, jog ir Lietuvos parama Vakarų Ukrainos nacionalistams negalėjo būti nežinoma sovietų pusei. Kraštutiniu atveju sovietų atstovai apie lietuvių ir vakarų ukrainiečių santykius galėjo sužinoti ir iš spaudos. Tarp kita ko, Rusijos Federacijos užsienio reikalų archyve saugomoje sovietų diplomatinės atstovybės Kaune medžiagoje tarp informacijos apie publikacijas lenkų spaudoje, skirtas lietuvių ir vakarų ukrainiečių bendradarbiavimui³⁶, yra Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus interviu, publikuoto laikraštyje „Сегодня“ 1935 m. gruodžio 21 d., kuriame jis asmeniškai pripažino jo susitikimo ir pokalbio su ukrainiečių nacionalistų organizacijos lyderiu J. Konovalecu faktą, vertimas³⁷. Dar daugiau, dėl didelio Lietuvos suinteresuotumo sovietų pagalba Maskva norėdama galėjo šią Lietuvos paramą

³⁰ AVPRF, f. 151, ap. 3, apl. 2, b. 5, l. 19.

³¹ A. K a s p a r a v i č i u s, „Gentlemen Agreement“ of Lithuania and the USSR, *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vilnius, 1999, No. 4, p. 80–81.

³² AVPRF, f. 151, ap. 18, apl. 20, b. 11, l. 33.

³³ CHIDK, f. 308, ap. 19, b. 557, l. 12

³⁴ A. K a s p a r a v i č i u s, min. veik., p. 89.

³⁵ A. A n u š a u s k a s, *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940*, Vilnius, 1998, p. 272–273.

³⁶ AVPRF, f. 151, ap. 18, apl. 2, b. 11, l. 31.

³⁷ Ten pat, apl. 20, b. 11, l. 31–32.

vakarų ukrainiečiams nutraukti. Bet taip neatsitiko, kaip atrodo, daugiausia dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių Lietuvos valdžia padėjo ukrainiečių judėjimui Lenkijoje.

Lietuva palaikė išimtinai antilenkišką vakarų ukrainiečių nacionalinio judėjimo angažuotumą ir stėjo tik už Vakarų Ukrainos išlaisvinimą iš lenkų okupacijos. Tokia pozicija Lenkijos URM analitikus privedė prie minties, jog pagalba ukrainiečių judėjimui Kaune užsiima ne tik Lietuvos valdžia, bet ir veikianti per ją Sovietų Sąjunga. Jų manymu, tai liudijo lietuvių ir ukrainiečių draugijos Kaune posėdžių programinių pareiškimų išimtinai antilenkiškas angažuotumas ir Sovietų Ukrainos temos nutylėjimas juose³⁸. Lenkijos URM taip pat atkreipė dėmesį į vietinių ukrainiečių manifestaciją Kaune 1932 m. lapkričio 1 d., skirtą Vakarų Ukrainos Liaudies Respublikos (ZUNR) paskelbimo jubiliejui³⁹, kuri turėjo tikslą pademonstruoti Vakarų Ukrainos nepriklausomybės siekį, t. y. atplėšti ją nuo Lenkijos. Tuo pačiu nebuvo keliami jokių pretenzijų Sovietų Ukrainai⁴⁰.

Šiuo metu neturime jokių tiesioginių įrodymų, patvirtinančių panašius lenkų pusės įtarimus. Lenkijos žvalgyba galėjo tik ką nors įsivaizduoti; tuo tarpu tarpukario Lietuvos Generalinio štabo antrojo skyriaus (kontržvalgybos) archyvą, pasak oficialios versijos, sovietų valdžia sunaikino vokiečių vykdyto Maskvos puolimo metu 1941 m. Tarpžvalgybinio bendradarbiavimo klausimai nepriklausė SSSR URLK kompetencijai ir todėl neatsispindi Rusijos Federacijos užsienio politikos archyvo dokumentuose, o buvusios SSRS spectarnybų archyvai kaip ir anksčiau tyrinėtojams neprieinami. Kartu reikia pripažinti, jog tarpukario Lenkijos URM teisingai pastebėjo, kad oficialusis Kaunas daugiausia palaikė ukrainiečių nacionalinio judėjimo antilenkišką angažuotumą.

Nuo 1932 iki 1935 m. su Lietuvos valdžios žinia ir pagalba išėjusiuose septyniolikoje „Lietuvių–ukrainiečių draugijos žinių“ numerių tik paskutiniuose dviejuose galima atrasti antisovietinių išpuolių⁴¹, galėjusių tapti leidimo sustabdymo priežastimi. Prieš tai buvusiuose numeriuose akcentuota tik sunki ukrainiečių padėtis Lenkijoje ir aprašyta antilenkiška vakarų ukrainiečių nacionalinio išsivadavimo kova.

Sovietų interesų ukrainiečių klausimu paisymas iš Lietuvos pusės neabejotinai atsispindėjo ir Lietuvių–ukrainiečių draugijos narių lietuvių veikloje. Vienas iš jų, Kauno universiteto profesorius Mykolas Biržiška⁴², 1918–1919 m. buvęs švietimo

³⁸ CHIDK, f. 308, ap. 19, b. 31, l. 4.

³⁹ Vakarų Ukrainos Liaudies Respublika (toliau ZUNR) – ukrainiečių valstybė, atsiradusi Austrijos provincijos „Galicijos ir Lodomerijos karalystė“ rytinėje dalyje subyrant Austrijos–Vengrijai. Kurį laiką į ZUNR taip pat įėjo ukrainietiškos Bukovinos žemės. ZUNR teritoriją užėmė Lenkijos kariuomenė ukrainiečių ir lenkų karo 1918–1919 m. metu.

⁴⁰ CHIDK, f. 308, ap. 19, b. 31, l. 5.

⁴¹ *Lietuvių–ukrainiečių draugijos žinios*, Kaunas, 1934, Nr. 16, p. 8–10; 1939, Nr. 17, p. 1–3.

⁴² CHIDK, f. 308, ap. 19, b. 31, l. 3–4

ministru antrojoje Lietuvos vyriausybėje, taip pat vadovavo draugijai SSSR tautų kultūrai pažinti⁴³, aktyviai bendradarbiausiai su sovietų pasiuntinybe Lietuvoje. Tarp kita ko, 1932 m. sausį ši draugija kartu su sovietų pasiuntinybe ir Visos Ukrainos draugija kultūriniais ryšiams su užsieniu organizavo Sovietų Ukrainos dailininkų grafikos parodą, kurioje apie du trečdalius ekspozicijos sudarė vaizdinga medžiaga, iliustruojanti sovietinės santvarkos laimėjimus Ukrainoje⁴⁴. O 1931 m., pagal lenkų žvalgybos informaciją, M. Biržiška Lietuvos vyriausybės pavedimu lankė ukrainiečių emigrantų centrus Europoje ir Amerikoje, turėdamas tikslą propaguoti „lietuvių–ukrainiečių–baltarusių vienybę“⁴⁵.

Tokio pobūdžio ukrainiečių klausimo kėlimas 1937 m. jokių būdu neprieštaravo sovietų siekiams. Dar daugiau, antilenkiško judėjimo Vakarų Ukrainoje silpninimas nutraukiant lietuvišką paramą buvo neparankus Sovietų Sąjungai, nes būtų atnešęs rimtą žalą šiam lenkų valstybės priešininkui. Lietuvos parama turėjo ypatingą reikšmę OUN ketvirtojo dešimtmečio viduryje, kai pastaroji neturėjo jokių ryšių su Vokietijos spectarnybmis. Vokiečių ir vakarų ukrainiečių bendradarbiavimo atkūrimas 1937–1938 m., kai Vokietijoje slapta imta ruošti galimiems vokiečių ir lenkų bei vokiečių ir sovietų ginkluotiems konfliktams, paskatino sovietų spectarnybas imtis prevencinių priemonių, pavyzdžiui, nužudyti OUN vadovą J. Konovalecą.

Iš rusų kalbos išvertė E. Gimžauskas

⁴³ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 402, ap. 4, b. 803, l. 5, 8, 10, 15, 17, 20.

⁴⁴ AVPRF, f. 151, ap. 15, apl. 19, b. 7, l. 2–14.

⁴⁵ CHIDK, f. 308, ap. 7, b. 625, l. 14.

THE SOVIET UNION AND LITHUANIAN POLICY TOWARDS WESTERN UKRAINE IN THE 1930s

Summary

KLIMETIJ F E D E V I Č

During the 1920s – 1930s the Ukrainian nationalist underground in Poland and the Republic of Lithuania worked together, to their mutual benefit, against the Polish state, which in 1919 had occupied East Halicka and in 1920 Lithuanian Vilnius. The Lithuanian government provided diplomatic assistance to the leader of the Ukrainian nationalist organisation, Yevhen Konovalets, gave the Ukrainian underground in Poland financial funds, and supported the printing of illegal Ukrainian literature.

The foreign policies of the USSR, which was Lithuania's main foreign ally in its opposition to Poland during the 1920s and 1930s and to Germany during the 1930s, greatly influenced Lithuanian – Ukrainian joint actions. Lithuania's military, diplomatic, informational, and economic co-operation with the Soviets began in 1920 during the Polish – Soviet war. In 1926 Lithuania and the USSR concluded a non-aggression pact and an agreement concerning an exchange of information about the Baltic States and Poland, which both sides honoured until almost the end of the 1930s. According to circumstantial information, Soviet – Lithuanian co-operation was also organised in respect to intelligence.

The Soviet Ministry of Foreign Affairs and intelligence knew about the Lithuanian and Ukrainian co-operation but did not oppose it because it was directed exclusively against Poland and did not concern the Ukrainian lands of the USSR. The weakening of Lithuanian assistance to the nationalists' organisation was disadvantageous to the Soviet Union since it would have caused serious harm to western Ukrainian nationalism as an enemy of Poland. There is circumstantial information that Soviet intelligence might have participated in the Lithuanian – Ukrainian co-operation and in this way partially manipulated the actions of the OUN. There is no direct proof of this and it is impossible to make a more detailed verification because of the inaccessibility of the archives of the Foreign Intelligence Service of the Russian Federation (SVR RF) to researchers.

Gauta 2007 m. kovo mėn.

Klimentij F e d e v i č. Istorijos mokslų daktaras. Moksliniai interesai: tarptautiniai santykiai Vidurio Rytų Europoje ir Pabaltyje XX a.; tautinių mažumų valstybinė integracija (akultūracija) laikotarpiu, kai tos mažumos jau apimtos stipraus tautinio judėjimo. Šiuo metu rašo knygą apie Galicijos ukrainiečių valstybinę integraciją Lenkijoje 1920–1939 m.

Adresas: Проезд Донелайтиса 17–83, 125373 Москва, Россия

El. paštas: fedevitch@yahoo.com

klimenti@yandex.ru